

מצוות שלא לענות יתום ואלמנה

(מצוות לא תעשה ס"ה - פרשת משפטים)

שנמנענו מהכביד במעשה או אפלו בדבור על היתומים והאלמנות, שנאמר (שמות כג, כה): "כל אלמנה ויתום לא תענון". אכל כל משאו ומתנו של

אדם עמהם יהיה פנחת ובחסד ובחמלה.

מישרשי המצוה - מה שפכתתי בסמוך (מטה סג) בענין הגר: לפי שאלו הן תשושי פת, שאין להם מי שיטען טענותם בכל נפש כמו שהיה עושה איש האלמנה, אביהן של יתומים, אם היה קיים. ועל כן הזהירנו תורתנו השלמה לקנות מדת חסד ורחמים בנפשנו, ונהיה ישרים בכל מעשינו כאלו יש בנגדנו טוען בכח הטענה בהפננו, ונחוס ונחמל עליהם ונראה זכותם בכל דבר יותר משהיינו עושים אם היה האב קיים.

מדיני המצוה: מה שאמרו ז"ל (רמב"ם דעות ו, י), שאפלו אלמנתו של מלך ויתומיו באזהרה זו. והיאך נוהגין עמהם, שלא נדבר אליהם אלא רכות (שמות ס"ח), ולא ינהג אדם בהם אלא מנהג פבוד, ולא יכאיב גופן בעבודה, ולא ילבינם בדברים, ויחוס על ממונם יותר מעל ממון עצמו (נרכות יח, ג). ומפני כן אמרו ז"ל (שנועות מה, ה), שהבא לפרע מממונם, אף על פי שיש בידו שטר מקיים - לא יפרע אלא בשבועה; מה שאין כן באחר. ועוד אמרו ז"ל (גיטין נח, ג), שאם יש להם ריב עם שום אדם, שבית דין חזבין לטען בשבילם כנגד התובע אותם, וטוענין לתועלתם כל מה שיחשבו שהיה יכול אביהם לטען. ואם יש להם מעות, שמכריחין בית דין כל מי שימצאו שהוא עשיר מנכסים שיש להם אחריות ויהיה איש נאמן ואוהב שלום וכשר, ומפקידין לו מעות היתומים להתעסק בהן בענין שיהיה קרוב לשכר אל היתומים ורחוק להפסד (כ"מ ע, ה); מה שלא התירו באדם אחר, משום אסור רבית דרבנן. ומכריחים גם כן כל אדם שהוא טוב להם שיפקח עינו על נכסיהם, אם לא הניח להם אביהם שום אפטרופא.

ועוד אמרו בהם (גיטין נח, ה), שכל משא ומתן שיהיה להם עם כל אדם - יהיה ידם על העליונה כמו הקדש, ויותר מהקדש באחת. כיצד? יתומים שמכרו פרות, ומשכן מהם הלוקח ולא נתן להם הדמים עדין, והוקרו בינתים - חוזרין בהן; שאין נכסיהן נקנין אלא בכסף, כהקדש שפתוב בו (ויקרא כו, יט): "ונתן הפסך וקם לו". והזלו הפרות - אין יכולים הלוקחים לחזור בהם; שלא יהא פת הדיוט חמור מכחם. וכן אם לקחו הם פרות, ומשכו אותם ולא נתנו הדמים, והוקרו - אין המוכר יכול לחזור; שלא יהא פת הדיוט, שקונה במשיכה, גדול מכחם. ואם הזלו - היו יכולין לחזור, אלא מפני תקנתם אמרו שלא יהו יכולין לחזור, כדי שימצאו מי שימכר פרות להם בהקפה.

נתנו הם דמים למוכר בשביל פרות ולא משכו הפרות, והזלו הפרות -

חוזרין בהם. וזו היא האחת שאמרנו שיתרים הם על ההקדש, כי ההקדש אינו חוזר בו בזו. מפיון שיש בכיצא בזה 'מי שפרע' להדיוט, לא רצו חכמים להטיל פחיתות מדה בשביל מעט רוח לגבי הקדש; אבל לגבי יתומים – די להם להיות פשאר העם, וכיון ששאר העם יכולים לחזור בהם מן הדין בזו, אלא שיש עליהם דין 'מי שפרע' – בדין הוא שיחזרו בהם.

נתנו היתומים הדמים ולא משכו פרות, והוקרו, אם רצו המוכרים לחזור בהם – חוזרים, ומקבלים 'מי שפרע'. וזו תקנה הוא להם. שאם יהיה דינם שיקנו בנתינת המעות, ויהיו שלהם לגמרי שלא יהא המוכר יכול לחזור בו – יאמר להם המוכר 'נשפרו' או 'אבדו באנס'. ואם שפא תאמר: יהיו בראשותם לכל תועלתם, שאם ירצו יקחו אותם על כל פנים, ואם לא ירצו לא יקחו אותם, כדי שלא יטען המוכר דבר זה. תשובתך: פי כל זה אי אפשר לעשות להם, שאין בדין שנתן להם נכסי בני אדם, די להם פי אנחנו מעמידים אותם זמנין אדינא דאורייתא זמנין אדינא דרבנן לתועלתם, אבל לפנים מכל זה אינו בדין לתת להם ממון העולם. וכעין מה שאמור עליהם בגמרא (נ"מ ע, ב): יחמי דאכלי דלאו דידהו, ליזלו בחר שבקיהו.

לקחו היתומים דמים על פרותיהם ולא משכם מהם הלוקח, והוזלו – יכולים הלוקחים לחזור בהם מן הדין, ומקבלים 'מי שפרע'. שאם אתה אומר: נעמידם על דין תורה, ומפיון שנתנו הלוקחים המעות זכו בפרות, ולא יוכלו לחזור הלוקחים – יהיה זה רעה ליתומים, שלא ימצאו לעולם מי שיקדים להם מעות על פרותיהם, ואולי יצטרכו למעות לפי שעה, ונמצא להם בתקנה זו הפסד גדול לפעמים, ועל כן עינו בכל צדדי תועלתם שהיה אפשר וחקנו להם.

ולעולם אין היתומים מקבלים 'מי שפרע' בכל שיעשה האפטרופא, ולא האפטרופא גם כן, לפי שמכחם הוא חוזר בו. וכן הדין בעלמא לענין שליח הנושא ונותן לדעת משלחו, ששניהם אין מקבלין 'מי שפרע'.

ומכל מקום אמרו בהם שמתר לענותם קצת לתועלתם, כגון הרב לתלמידו של תורה או של אמנות; אבל אפלו לתועלתם מצוה להקל בהם יותר משאר כל אדם (ומנ"ס דשמ"ג, י). ואמרו גם כן, שפרית פרוחה להם שנענין מצעקתם, שנאמר (שמות כג, כג): "שמע אשמע צעקתו". ושהם נקראים יתומים לענין מצוה זו עד שלא יהו צריכין בעסקיהם לאדם גדול, אלא עושין כל צרכי עצמן פשאר כל הגדולים (ומנ"ס סג). ויתר פרטיה מבארים במקומות מפנים בתלמוד ובמדרשות.

ונוהגת מצוה זו בכל מקום ובכל זמן, בזכרים ובנקבות, שחייבין בני אדם לנהג עמהם דרך נחת וכבוד.

ועובר עליה והכעיסן או הקניטן או רדה בהם או אבד ממנם, וכל שפן אם הפה אותן – הרי זה עובר בלא תעשה. ואף על פי שאין לוקין על לאו זה, לפי שאין הענוי דבר מסיים כדי להלקות עליו, פי לעולם יוכל המענה רשע לטען בשקר כי מן הדין ענם או לטובתם – השם יתעלה, שהוא בוחן לבבות.

תובע צערן. והרי עגשו מפרש בתורה, שנאמר (שמות כג, כג): "והרגתי אתכם בחרב". כלומר: מדה כנגד מדה, שתהיינה נשי המענים אלמנות ובניהם יתומים ולא ימצאו מרחם; שבמדה שאדם מודד, בה מודדין לו (סוטה ט, ג). ואם נקבה היא המענה – תמות, ואישה ישא אחרת שתענה בניה. ודרשו ז"ל: "והיה כי יצעק אלי" (שמות כג, כו) – בן קובל לאביו, אשה לבעלה, אלמנה ויתום אלי, "ושמעתי כי תנון אני".

והרמב"ן ז"ל (נהשגות למה"מ ל"ט רנז) ימנה אזהרת יתום ואלמנה בשני לאוין, מן הטעם שפכתנו למעלה (מגיה ז).

א. מצוות לא תעשה שלא לענות יתום ואלמנה

1. הגדרת המצווה

"שנמנענו מהכביד במעשה או אפילו בדיבור על היתומים והאלמנות אבל כל משאו ומתנו של אדם עמהם יהיה בנחת, בחסד ובחמלה".
(ספר החינוך)

שאלה: 1) ספר החינוך הדריך במצווה זו, מה אסור לעשות ליתום ואלמנה, ומה המצווה איך חייבים להתנהג כלפיהם. האם זו מצווה אחת או שתי מצוות? נמק.

(תשובה: 1)

2. המקור למצוות לא לענות יתום ואלמנה

"שנאמר: "כל אלמנה ויתום לא תענון" (פרשת משפטים)
(ספר החינוך)

ב. שורשי המצווה (הטעם והיסודות של המצווה) [1]

"לפי שאלו [היתום והאלמנה] הן תשושי כוח שאין להם מי שיטעון טענותם בכל נפש, כמו שהיה עושה איש האלמנה ואביהן של יתומים אם היה קיים, ועל כן הזהירנו תורתנו השלמה לקנות מידת חסד ורחמים בנפשנו ונהיה ישרים בכל מעשינו, כאילו יש כנגדנו טוען בכוח הטענה בהופכנו, ונחוס ונחמול עליהם ונראה זכותם בכל דבר יותר משהיינו עושים, אם היה האב והבעל קיים".
(ספר החינוך)

[1] כמו שכתוב בספר החינוך, במצווה שלא להונות הגר בדברים, סי' ס"ג.

הסבר: היתום והאלמנה הינם חלשים, ואין להם אבא או בעל שייגן עליהם, ולכן כאשר יש להם תביעות כספיות, או וויכוחים, או משפטים, אין בכוחם לעמוד בתוקף על זכויותיהם, לכן עלינו לרחם עליהם ולעמוד על זכויותיהם כמו במצב, שאילו האבא או הבעל היו בחיים.

שאלה: (2) מה רצתה התורה שפנינו כפשונו צ"י קיום מצוות ההלכה על יתום ואלמנה?

תשובה: (2)

ג. מדיני המצווה

(1) שאפילו כלפי אלמנה ויתומים של המלך אנו מצווים לקיים מצווה זו [למרות מעמדם הרם].^[2]

(2) כיצד מתנהגים ומתייחסים ליתום ואלמנה?

"שלא נדבר אליהם אלא רכות, ולא ינהג אדם בהם אלא מנהג כבוד, ולא יכאיב גופן בעבודה, ולא ילבינם בדברים, ויחוס על ממונם יותר מעל ממון עצמו".^[3]
(ספר החינוך)

שאלה: (3) 6 דברים מפורטים כאן ובהגדרת המצווה [לציף קטע א, 1], על הייחוס שחייב האדם להתנהג כלפי יתום ואלמנה. כתוב אותם בלשוןך.

- תשובה: (3) א.**
 ב.
 ג.
 ד.
 ה.
 ו.

(3) חז"ל קבעו שהדין הוא: ^[4]

שאם אדם תובע כסף מיתום או אלמנה, אפילו שיש לו שטר מעולה [=שטר מקויים], המוכיח שהם חייבים לו כסף, הוא יכול לקבל את הכסף רק אם הוא ישבע שבועה בבית הדין.

[הערה:] במקרה של כל אדם אחר, התובע לא צריך להשבע, ומספיק השטר, כדי שיקבל את כספו בחזרה.

שטר מקויים: הוא שטר חוב, שבית הדין בדקו את חתימות העדים, וביררו שאינו מזויף, ולכן הוא שטר אמיתי שקיים ע"י העדים.

[2] רמב"ם, משנה תורה, ספר מדע, הלכות דעות, פרק ו', הלכה י'.

[3] ברכות דף י"ח, ע"ב, מסכת שמחות, פרק ה'.

[4] שבועות, דף מ"ה ע"א.

(4) חז"ל [6] קבעו שהדין הוא: שביית הדין חייב להעלות את כל הטענות לטובת היתום והאלמנה נגד אלה שתובעים אותם, כמו בדיוק אם היה האבא או הבעל בחיים.

(5) חכמינו גם קבעו, שמותר ליתום ולאמנה לקבל ריבית שאסורה מדרבנן, כדי שלא יפסידו את כספם.

אפוטרופוס: בית הדין יכולים למנות אדם עשיר, טוב וישר [אפילו שלא מרצוננו], שיהיה אחראי על הכסף והרכוש של היתום והאלמנה [גם אם הם לא מסכימים], ויעשה בכסף עסקים שיניבו להם רווחים, ואפילו אם יקבל עליהם ריבית שאסורה מדרבנן, גם כן מותר לו, ובתנאי שלא יפסידו.

דוגמא לריבית דרבנן המותרת לאפוטרופוס על יתומים: האפוטרופוס עושה עיסקה בכסף של היתומים, אם הוא מרוויח נותן להם את חלקם, ואם הוא מפסיד, יפסיד לבדו והיתומים אינם מפסידים, ומקבלים את הקרן בכסף מלא, ובעקיפין קיבלו כעין ריבית מהאפוטרופוס, שאסורה מדרבנן, אבל חכמים התירו ליתומים. [7]

(6) חז"ל [8] קבעו עוד דין: שיתום ואלמנה תמיד ידם על העליונה נגד כל אדם שתובע אותם, כמו בהקדש, ובמקרה אחד ידם על העליונה אפילו על ההקדש. הקדש: כל כסף, בהמות, רכוש וכדומה, שאדם הקדיש לבית המקדש, נקרא הקדש, והגיזבר של בית המקדש הוא הממונה עליו.

(7) כלל: מיתום ואלמנה אפשר לקנות דברים רק ע"י נתינת הכסף כתשלום, לא מספיק בלקיחת החפץ עצמו. כמו שבהקדש לקנות חפץ מהקדש אפשר רק ע"י תשלום בכסף. המקור לדין זה הוא בפסוק: "ונתן הכסף וקם לו" [ציטוט מקוטע מפרשת בחוקות] רק כשנותן את הכסף כתשלום, אז החפץ או הרכוש נעשה של הקונה.

(8) מושגים כלליים בקנייה ומכירה:
הלוקח = הקונה
הפירות = הסחורה
קנייה בנתינת הכסף = בלי לקחת את הסחורה, חז"ל תיקנו שהעיסקה לא תופסת [למרות שמהתורה כן תופסת].
קניה במשיכת הסחורה = בלי לשלם, העיסקה תופסת.
קניה בהקפה = קניית סחורה וקבלתה כולה, בלי לשלם מראש, והתחייבות לשלם הכסף בזמן יותר מאחר.
נשרפו חיטיך בעלייה = הסחורה שלך נשרפה במחסן, לכן אני המוכר לא אחראי עליה, כי כבר קבלתי את כספי.
דין "מי שפרע": אדם ששילם כסף או שנתן דיבורו והבטחתו לעיסקה, והתחרט, זכותו לקבל את כספו, אך יש עליו דין של "מי שפרע מדור המבול", דהיינו, הקב"ה, (שפרע, שהעניש את דור המבול ודור הפלגה, בפרשת נוח) הוא יעניש כל מי שחוזר בו מדיבורו והסכמתו לעיסקה.

[6] גיטין, דף נ"ח ע"ב.

[7] בבא מציעא, דף ע' ע"א. הרמב"ם, משנה תורה, ספר משפטים, הלכות מלווה ולווה, פרק ג', הלכה י"ד: "נכסי יתומים כיצד? אומר לו: תהיה נושא ונותן בהן, אם יש רווח תן להם חלקן מן הרווח, ואם יש הפסד אתה לבדך, שזה אבק ריבית הוא וכל אבק ריבית אינה אסורה אלא מדבריהם, ובנכסי יתומים לא גזרו.

[8] גיטין, דף נ"ב ע"א.

חז"ל לא הרשו להתחרט, והעיסקה קיימת, כדי שלא יהיה דין "מ שפרע" על ההקדש, משום שזו פחיתות כבוד להקדש.

בהקדש:

9) דיני עיסקות סחורה עם יתום ואלמנה

		סתם כל אדם = <u>הלוקח</u> שלקח את הפירות (=סחורה) ועדיין לא שילם הכסף.	יתום ואלמנה שמכרו	פירות (=סחורה) שנמכרו בלי לשלם את הכסף, ונמסרו לקונה.	א.
ביתום ואלמנה תיקנו חז"ל שרק בתשלום הכסף העיסקה מתבצעת, אחרת ניתן לבטלה.	לטובת יתום/אלמנה <u>חייבים</u> להחזיר להם את הפירות (=סחורה)	הלוקח רוצה לשלם את הכסף	היתום והאלמנה מתחרטים, ורוצים את הסחורה בחזרה	<u>מצב א'</u> : <u>נתיקרו</u> הפירות (=סחורה) בינתיים	
כדי שלא יהיה כוח <u>הדיוט</u> [הכוח של הקונה] יותר חזק מכוח היתום והאלמנה.	הקונה <u>חייב</u> לשלם ליתום ואלמנה את הכסף בעל כורחו.	הלוקח רוצה להתחרט, ולהחזיר את הסחורה.	היתום והאלמנה רוצים בעיסקה, ולקבל את הכסף.	<u>מצב ב'</u> : <u>הוזלו</u> הפירות (=סחורה) בינתיים	
		יתום ואלמנה = <u>הלוקח</u> לקחו את הפירות (=סחורה) ועדיין לא שילמו את הכסף.	סתם כל אדם המוכר ליתום ואלמנה	פירות (=סחורה) שנמכרו בלי לשלם את הכסף, ונמסרו לקונה.	ב.
כדי שלא יהיה כוח <u>הדיוט</u> של הקונה יותר חזק מכוח היתום והאלמנה.	העיסקה <u>מתקיימת</u> והיתום והאלמנה משלמים.	יתום ואלמנה רוצים לשלם את הכסף.	המוכר רוצה להתחרט, ולקבל את הכסף בחזרה.	<u>מצב א'</u> : <u>נתיקרו</u> הפירות (=סחורה) בינתיים.	
לטובת היתום והאלמנה - שלא יוכלו להתחרט משום שאם נאפשר להם להתחרט, אף אחד לא יסכים למכור להם <u>בהקפה</u> (=בלי לשלם מראש את הכסף).	מעיקר הדין יתום ואלמנה יכולים להתחרט, אך חז"ל קבעו <u>שלא</u> מאפשרים להם להתחרט. לכן <u>העיסקה מתבצעת</u> והם משלמים את הכסף.	יתום ואלמנה = <u>הלוקח</u> לקחו את הפירות, ועדיין לא שילמו הכסף, ורוצים להחזיר את הסחורה.	סתם כל אדם המוכר ליתום ואלמנה, ורוצה לקבל את הכסף בחזרה.	<u>מצב ב'</u> : <u>הוזלו</u> הפירות (=הסחורה) בינתיים.	
		היתום והאלמנה שילמו את הכסף ועדיין לא לקחו את הפירות (=סחורה).	סתם כל אדם המוכר ליתום ואלמנה.	<u>שולם</u> הכסף עבור הפירות (=סחורה) אך עדיין לא לקחו את הפירות.	ג.
יתום ואלמנה דומים בדין זה לכל אחד (פרט להקדש), משום שמותר להתחרט במקרה זה, אולם על המתחרט יש דין "מ שפרע".	העיסקה <u>מבוטלת</u> , ומחזירים את הכסף ליתום ואלמנה.	יתום ואלמנה מתחרטים ורוצים את הכסף בחזרה.	המוכר רוצה לקיים את העיסקה, ולקבל את הכסף.	<u>מצב א'</u> : הוזלו הפירות בינתיים.	

<p>חז"ל תיקנו לטובת היתום והאלמנה שהמוכר יקבל עליו דין "מי שפרע". משום שאם הפירות נקנו ליתום ולא למנה ע"י תשלום הכסף בלבד, אזי אם הפירות ישרפו או יאבדו במקרה של אונס- המוכר יטען הם לא שלי ולא באחריותי, ואז היתום והאלמנה יפסידו לגמרי גם הכסף וגם הפירות.</p>	<p>העיסקה מבוטלת ומחזירים הכסף למוכר.</p>	<p>יתום ואלמנה רוצים לקיים את העיסקה.</p>	<p>המוכר רוצה להתחרט.</p>	<p><u>מצב ב'</u>: נתייקרו הפירות (=סחורה) בינתיים</p>	
		<p>סתם כל אדם הלוקח שילם ולא קיבל הפירות.</p>	<p>יתום ואלמנה שמכרו הפירות לסתם אחד.</p>	<p><u>שולם</u> הכסף עבור הפירות (=סחורה) אך עדיין לא לקחו את הפירות.</p>	ד.
<p>הקונה מקבל עליו דין "מי שפרע", וזה לטובת היתום והאלמנה, כדי שהקונים יסכימו לשלם להם כסף מראש על סחורה שעוד לא נתנו, וכך יוכלו לעשות עסקים עם כולם.</p>	<p>העיסקה מבוטלת והיתום והאלמנה חייבים להחזיר הכסף לקונה.</p>	<p>הקונה מתחרט ומבטל העיסקה.</p>	<p>יתום ואלמנה רוצים בקיום העיסקה.</p>	<p><u>מצב א'</u>: הוזלו הפירות (=סחורה) בינתיים.</p>	

10) השוואה בדין של עיסקה בין הקדש, יתום וסתם אדם

המקרה	בהקדש	ביתום	בסתם אדם
א. הקונה שילם עבור הסחורה, אך עדיין לא לקח אותה.	הקונה מסתם אדם, מעיקר הדין יכול ההקדש להתחרט, אך חז"ל תיקנו שלא יחזור בו, כדי שלא יהיה דין "מי שפרע", בהקדש, משום שאין זה כבוד להקדש.	הקונה מסתם אדם, יכול להתחרט היתום, והעיסקה מתבטלת, והמוכר מחזיר לו את כספו, ואין על היתום דין "מי שפרע".	הקונה מאדם רגיל או מיתום ואלמנה, יכול להתחרט, העיסקה מתבטלת, והמוכר מחזיר לו את כספו, אולם יש עליו דין "מי שפרע".

במקרה זה דין היתום שונה מדין של ההקדש ואדם רגיל, אך דין ההקדש ואדם רגיל שווה למעשה [חוץ מדין "מי שפרע"].

בשאר כל המקרים דין היתום וההקדש זהים, אך שניהם שונים מדין אדם רגיל.

11) שאלה: במקרה שיתום ואלמנה קנו ושיימו את הכסף ולא קיבלו את הסחורה, והסחורה נתייקרה, והמוכר מתחרט, מותר לו להחזיר את הכסף ליתום ואלמנה, ולא לתת להם את הסחורה. מדוע לא נאפשר ליתום ואלמנה לבחור כרצונם, אם ירצו את הסחורה יקחו אותם, ואם לא ירצו, יקבלו את כספת החזרה, ואז המוכר לא יוכל לטעון שהוא לא אחראי על הסחורה, במקרה שתשרף או תאבד, שהרי היתום והאלמנה יידידו לו תחזיר לנו הכסף, והמוכר יפסיד למארי?

תשובה: סיבה א': חז"ל לא פסקו הלכה לטובת היתום והאלמנה בכל מקרה ובכל מצב, משום שבמקרה זה, היתום והאלמנה יקבלו כסף או סחורה בחינם שלא מגיע להם, וחז"ל לא לוקחים רכוש של אדם ששייך לו לפי הדין ונותנים אותו סתם לאדם אחר.
הכלל: חז"ל העמידו את הדין של היתום והאלמנה:
 "זמנין אדינא דאורייתא, זמנין אדינא דרבנן."
תרגום: לפעמים על הדין שמהתורה, ולפעמים על הדין שמדרבנן.

סיבה ב': חז"ל לא הסכימו לתת ליתום ואלמנה רכוש ששייך לפי הדין לאדם אחר, משום ש-:

[9]

"יתמי דאכלי לאו דידהו ליזלו בתר שבקייהו."
תרגום: יתומים שאכלו מה שאינו שלהם [מריבית או סחורה של אחרים], שהם ילכו [לבית הקברות] אחרי אביהן שנפטר.
 כלומר, האם חז"ל יאפשרו ליתומים לקחת מה שלפי הדין שייך לאחר, ובכך יגרמו להם להעניש מה' באופן חמור לכך.

12) כלל: אין דין "מי שפרע" על יתום ואלמנה, בכל עיסקה כלשהי שיעשו. וגם אם האפוטרופוס הממונה על רכושם, אין עליו דין "מי שפרע" בשום עיסקה.

13) אין דין "מי שפרע" על אדם - שליח לעשות עיסקה, ששלח אותו אדם אחר (=המשלח) לבצעה. וגם על המשלח אין דין "מי שפרע".

14) פאינה מצה ומקרה מותר לצער קצת יתום ואלמנה?

תשובה: כשעושים דבר לתועלת היתום והאלמנה, שיש בו גם מעט סבל, מותר לגרום להם למעט צער.

לדוגמא: הרב שמלמד תלמיד יתום, מותר לרב לצער את היתום קצת, אם זו מטרה טובה, כדי שילמד ויתחנך יפה.

עוד דוגמא: אם איש מקצוע מלמד אומנות (=מקצוע) ליתום, מותר לו לצער אותו קצת, אם המטרה היא לתועלתו, כדי שירכוש את המקצוע, ויצליח בחיים שלו.

בכל זאת מצווה להקל על היתום ואלמנה, יותר משאר כל בני האדם, אפילו כשצריך לצער אותם לטובתם.

15) ה' תמיד שומע את צעקת ותפילת היתום ואלמנה אליו :

**"ברית כרותה להם [ליתום ואלמנה] שנענין מצעקתם, שנאמר:
"שמוע אשמע צעקתו" (פרשת משפטים).
(ספר החינוך)**

16) צד מתי היתום יש לו דין fe יתום מצווה הלו fe א אצנות
יתום?

תשובה: כשהיתום מגיע לגיל מפותח, שהוא יכול לטפל ולנהל את כל עסקיו, ענייניו וחיינו כמו אדם גדול, והוא לא צריך עזרה של אדם אחר, אזי הוא מפסיק להקרא יתום, ואין לנו שום מצווה להתייחס אליו כליתום. [אין גיל מסוים, כל יתום לגופו]

ד. זמן ומקום המצווה

- 1) חייבים במצוות לא לענות יתום ואלמנה בכל מקום ובכל זמן.
- 2) חייבים בה גם גברים וגם נשים.
- 3) העובר על מצווה זו, ועשה אחד מהדברים הבאים :
  - הכעיסן הרגיז יתום או אלמנה.
  - הקניטן ציער יתום או אלמנה.
  - רדה בהם שיעבד אותם קשה בעבודה כלשהי.
  - איבד ממונם קלקל או הרס רכוש שלהם.
  - היכה אותם הרביץ מכות ליתום או אלמנה.
 כל מעשה כזה שאדם עשה ליתום או אלמנה עבר על מצוות לא תעשה. [בנוסף על כל האיסורים והחובות האחרים]
- 4) העונש לעובר על מצוות לא תענה יתום ואלמנה : לא חייבים עליו מלקות בבית דין. משום שאי אפשר להגדיר בדיוק מה זה ענינו של יתום או אלמנה, ומהי מטרתו. האדם המענה (=הרשע) יכול לשקר ולטעון, שהוא עינה את היתום והאלמנה לטובתם, או שלפי הדין מגיע להם לענות אותם.

העונש על המענה יתום ואלמנה, יהיה מן השמיים עליו.
הסיבה משום ש"ה' יתברך בוחן לבבות ותובע צערן".
ה' יודע מה בליבו ולמה מתכוון המענה יתום ואלמנה, והוא יעניש אדם זה.

מהו העונש על האצנה יתום ואלמנה?

תשובה: כתוב בתורה: "והרגתי אתכם בחרב" והיו נשיכם אלמנות ובניכם יתומים" (פרשת משפטים)

מידה כנגד מידה: העונש מה' למענה יתום ואלמנה יהיה זהה לעינוי שעשה.

המענה ימות ח"ו במיתה מן השמים, ואז אשתו ובניו, יהפכו להיות יתומים ואלמנות, כמו היתום והאלמנה שהוא עינה, ולא ימצא מי שירחם עליהם. "שבמידה שאדם מודד בה מודדין לו" (משנה סוטה).

אינה צונש תקפל אישה שאצנה יתום או אאלמנה?

תשובה: אותו עונש היא תמות ח"ו מיתה מן השמיים, ובעלה יתחתן עם אישה אחרת, והאמא החורגת תענה את הילדים היתומים שלה.
"מידה כנגד מידה".

שאלה: מדוע ה' אביא צונש כל כק חמור על האצנה יתום ואאלמנה?

תשובה: כי ה' הוא האבא של היתום, וכמו הבעל של האלמנה.
כשילד מעונה ע"י מישהו אחר, הוא הולך להתלונן לאביו שיגן עליו, וכשאישה מעונה ע"י אדם אחר, היא מתלוננת לבעלה שיגן עליה, כך כשיתום ואלמנה מעונים, הם פונים לה', וה' מגן עליהם.

[10]

5) **דעת הרמב"ן** במצוות לא תענה יתום ואלמנה:

הם 2 מצוות לא תעשה:

א) לא תענה יתום.

ב) לא תענה אלמנה.

[הסיבה: הרמב"ן סובר שהתורה מפרידה בין היתום לבין האלמנה, שכל אחד מהם הוא במצב אחר, ולכן האיסורים הם שונים].

שאלות לחזרה

- 1) מהם ההבדלים בין פגיעה בגופם של יתום ואלמנה לבין פגיעה ברכושם?
- 2) מהו "שטר מקוים"? ואיזה דין מיוחד בשטר מקוים של יתום ואלמנה שאין בשאר כל אדם?
- 3) הסבר מהו אפוטרופוס ביתום ואלמנה, ובאיזה מקרה התירו לו חכמים לעשות עיסקה אפילו כשעובר על איסור מדרבנן?
- 4) הסבר את הצורות השונות בהם אדם קונה סחורה ממוכר, מדאורייתא ומדרבנן.
- 5) כיצד הקדש קונה סחורה או מוכרה, ומאיפה חז"ל למדו זאת?
- 6) יתום שקנה סחורה ומשך ולקח אותה, אך עדיין לא שילם את הכסף, ובינתיים מחיר הסחורה ירד (=הוזל), מהו הדין כפי שהיה בהתחלה, ומהו הדין שפסקו חז"ל לעשות?
- 7) יתום שקנה סחורה ושילם את הכסף, אך עדיין לא משך ולא לקח אותה, ובינתיים הסחורה התייקרה, האם ניתן לבטל את העיסקה, ומדוע?
- 8) מהו דין "מי שפרע", ובאיזה מקרה יש דין מי שפרע, ועל מי אין דין מי שפרע בעיסקה?
- 9) מדוע לא קבעו חכמינו גיל קבוע, עד מתי היתום נחשב כיתום בדין של יתום?
- 10) אדם שמענה יתום ואלמנה, איזה מצוות עשה ולא תעשה הוא עובר, ומה העונש שמגיע לו, ומדוע?

[10]

הרמב"ן בהשגותיו לספר המצוות להרמב"ם, מצוות לא תעשה רנ"ו.
ספר החינוך, מצווה שלא לאכול הפסח נא ומבושל, סי' ז'.

מצוות הלואה לעני (מצוות עשה ס"ו - פרשת משפטים)

לְהִזָּוֹת לְעֵנִי – כַּהֲשִׁיגַת הַיָּד, כְּפִי מֵהַשְׁצִרְיָה לּוֹ – לְמַעַן הִרְחִיב לּוֹ וּלְהַקְלֵם מֵעֲלָיו אֲנַחְתּוּ. וְזֹאת הַמִּצְוָה שֶׁל הַלְוָאָה הִיא יוֹתֵר חֲזָקָה וּמְחִיבָת מִמִּצְוֹת נְחִינֵת הַצְּדָקָה (שְׁמֹט טו, ב). שְׁמִי שֶׁנִּתְגַּלָּה וְנוֹדַע דְּחָקוֹ בֵּין בְּנֵי אָדָם, וּגְלָה פָנָיו לְשֵׁאל מִהֵן – אִין דְּחָקוֹ וְאִפְלָתוֹ כְּמִי שֶׁעֲדִין לֹא בָּא לְאוֹתָהּ בּוֹשָׁה וְיָרָא מֵהַכֶּנֶס בָּהּ. וְאִם יִהְיֶה לּוֹ מַעֲט סֵעַד שֶׁל הַלְוָאָה בְּמֵה שִׁירוּחַ מַעֲט, אוֹלֵי לֹא יִצְטָרֵף לְבֹא לְשֵׁאלָה לְעוֹלָם; וְכִשְׁיִרְחַמְנוּ הָאֵל בְּרוּחַ, יִשְׁלַם נְשִׂיו וְיִחְיֶה בְּנוֹתָר. וְעַל כֵּן הִזְהִירָנוּ תוֹרַתְנוּ הַשְּׁלֵמָה עַל זֶה, לְסֵעַד הַמָּוֶה בְּהַלְוָאָה טָרָם יִצְטָרֵף לְבֹא אֶל הַשְּׁאֵלָה, שֶׁנֶּאֱמַר (שְׁמֹט כג, כד): "אִם כֶּסֶף תִּלְוֶה אֶת עַמִּי". וְאָמְרוּ ז"ל בְּמִכְלִיפָא: כָּל 'אִם' וְ'אִם' שֶׁבַתּוֹרָה רְשׁוּת, חוּץ מִשְׁלֵשָׁה שֶׁהֵם חוֹבָה, וְזֶה אֶחָד מֵהֵם. וְיִכְרִיחוּ הַדְּבָר מְדַכְתִּיב בְּמָקוֹם אַחֵר בַּתּוֹרָה (יִנְרִיס טו, טז) דֶּרֶךְ צְוָאָה: "וְהַעֲבֹט תַּעֲבִיטְנוּ".

שְׂרָשׁ הַמִּצְוָה: שְׂרָצָה הָאֵל לְהִיּוֹת בְּרוּאֵיו מְלַמְדִים וּמְרַגְלִים בְּמִדַּת הַחֶסֶד וְהִרְחַמִים, כִּי הִיא מְדָה מְשַׁבַּחַת. וּמִתּוֹךְ הַכָּשֶׁר גּוֹפֵם בְּמִדּוֹת הַטּוֹבוֹת יִהְיוּ רְאוּיִים לְקַבֵּל הַטּוֹבָה, כְּמוֹ שֶׁאֲמַרְנוּ (נִמְנוֹה מו) שֶׁחִלּוֹת הַטּוֹב וְהַבְּרָכָה לְעוֹלָם עַל הַטּוֹב לֹא בְּהַפְּפוֹ, וּבְהִיטִיב הַשֵּׁם יִתְעַלֶּה לְטוֹבוֹים יִשְׁלַם חֲפָצוֹ שֶׁחָפֵץ לְהִיטִיב לְעוֹלָם. וְאִם לֹא מִצַּד שְׂרָשׁ זֶה, הַלּוֹא הוּא בְּרוּךְ הוּא יִסְפִּיק לְעֵנִי דִי מַחְסוֹרוֹ וּזְלוּתָנוּ, אֲלֵא שֶׁהִיָּה מַחְסְדוֹ בְּרוּךְ הוּא שֶׁנַּעֲשִׂינוּ שְׁלוּחִים לּוֹ לְזַכּוֹתָנוּ. וְעוֹד טַעַם אַחֵר בְּדִבְרֵי שְׂרָצָה הָאֵל בְּרוּךְ הוּא לְפָרְנֵס הָעֵנִי עַל יְדֵי בְּנֵי אָדָם מְגַדֵּל חֲטָאוֹ, כְּדִי שִׁיּוֹכַח בְּמַכְאוֹב בְּשָׁנֵי פָּנִים: בְּקַבֵּל הַבְּשֵׁת מֵאֲשֶׁר כָּגִילוֹ, וּבְצַמְצוּם מְזוֹנוֹ. וּכְעֵינֵן זֶה שֶׁאֲמַרְנוּ – כְּדִי לְזַכּוֹתָנוּ – הַשִּׁיב חֶכֶם מַחְכְּמִינוּ לְמִין אֶחָד, שֶׁשְּׁאֵלוֹ: אִם אֱלֹהִים אוֹהֵב עֵנִים, שֶׁהִרִי צוּה עֲלֵיהֶם, לָמָּה אִינוּ מְפָרְנִסְן וְכוּ', כְּמוֹ שֶׁבָּא בְּמִסְכַּת עֲבוּדָה זָרָה (הוֹא נב"ג י, ב).

דִּינֵי הַמִּצְוָה: כְּגוֹן אִי זֶה עֵנִי קוֹדֵם בְּמִצְוָה זוֹ (נ"מ עא, ב). וְהַאֲזַהֲרוֹת הַרְבֵּה שֶׁהִזְהִירוּנוּ ז"ל עֲלֵיהָ, שֶׁאֲמְרוּ (מַטוֹת סט, ב), שֶׁהָאָדָם מְרַחַק וְנִמְאָס וְנִתְעַב וְנִאֲלַח וּמִשְׁקָץ, עַד שֶׁקְרוֹב לְהִיּוֹת מְאוּסוֹ כְּמֵאוּס עֲבוּדָה זָרָה, אִם יֵשׁ לוֹ וּמוֹשֵׁף יָדוֹ מִמִּצְוָה זוֹ; וְכֵמָּה נִחְמַד וְנִאֲהָב וּמְרַחֵם וּמִתְבָּרֵךְ בְּכֵמָּה בְּרִכּוֹת הַמִּתְחַזֵּק בָּהּ. הַכֵּל כְּמִבְּאֵר בְּמִקּוֹמוֹת מְכַתְּבוֹת (טו, ב) וּבְכַתְּרָא (ט, א וְלֵהֲלֵן) וּבְמִקּוֹמוֹת רַבִּים מִן הַתְּלִמוֹד.

א. מצוות עשה להלוות לעני כסף

1. הגדרת המצווה

"להלוות לעני כהשגת היד כפי מה שצריך לו למען הרחיב לו ולהקל מעליו אנחתו".
(ספר החינוך)

שאלה: (1) מהי מטרת מצוות ההלוואה לצני?

תשובה: (1)

(2) אינו מצווה יותר גדולה, צדקה לצני או הלוואה לצני?

"יוזאת המצווה של הלוואה היא יותר חזקה ומחוייבת ממצוות נתינת הצדקה.^[1] שמי שנתגלה ונודע דוחקו בין בני אדם וגילה פניו לשאול מהן, אין דוחקו, ואפלתו כמי שעדיין לא בא לאותה בושה וירא מהכנס בה. ואם יהיה לו מעט סעד של הלוואה במה שירוויח מעט, אולי לא יצטרך לבוא לשאלה לעולם, וכשירחמנו הא-ל ברווח ישלם נשיו ויחיה בנותר".
(ספר החינוך)

הסבר - 2 סיבות למצווה הגדולה של הלוואה לעני יותר מאשר לתת לו צדקה.

(א) עני שמתבייש לבקש צדקה מאנשים, הרגשתו ומצבו הרבה יותר קשים, מאשר עני שאינו מתבייש לבקש צדקה בצורה גלויה.

(ב) ההלוואה שניתן לעני יכולה לעזור לו לעבוד ולהרוויח את פרנסתו בלי שיצטרך בעתיד לבקש הלוואה או צדקה, ואילו כסף לצדקה שנותנים לעני נגמרים מהר, ולא משקם אותו.

3. המקור למצווה

"ועל כן הזהירנו תורתנו השלמה על זה לסעוד המך בהלוואה טרם יצטרך לבוא אל השאלה, שנאמר: "אם כסף תלווה את עמי". [פרשת משפטים]
(ספר החינוך)

הסבר: "המך" = העני.
"לסעוד" = לתמוך בעני ע"י הלוואה.

שאלה: מה כתוב בתורה: "אם כסף תלווה את עמי", "אם כסף תלווה את עמי, אפוא אני חייב להלוות לו, כאילו היא מצוות רשות?"

תשובה: אמרו חז"ל במכילתא, יש שלושה "אם" בכל התורה שהם חובה, [והשאר כולם רשות, ולא חייבים לקיימם].

[1] שבת, דף ס"ג ע"א.

ה"אס" הזה שבפסוק של ההלואה לעני הוא חובה, וחייבים להלוות לו, ואין הוא רשות.
[מכילתא] ספר של מצוות והלכות עם דרשותיהם ולימודים מהפסוקים.
 (מתקופת התנאים).

שאלה: *ואניין ידעו חז"ל "אס" לה הוא חובה?*

תשובה: מהפסוק: "והעבט תעביטנו" [פרשת ראה].
 פירושו: והלווה תלוונו הלוואה בכסף, הכתוב בלשון של ציווי וחובה.

ב. שורשי המצווה [טעם ויסודות המצווה]

(1) הטעם הראשון

"שרצה הא-ל להיות ברואיו מלומדים ומורגלים במידת החסד והרחמים, כי היא מידה משובחת, ומתוך הכשר גופם במידות הטובות יהיו ראויים לקבלת הטובה, כמו שאמרנו שחלות הטוב והברכה לעולם על הטוב לא בהופכו, ובהטיב ה' יתברך לטובים יושלם חפצו שחפץ להטיב לעולם, ואם לאו, מצד שורש זה, הלא הוא ברוך הוא יספיק לעני די מחסורו זולתנו, אלא שהיה מחסרו ברוך הוא שנעשינו שלוחים לו לזכותנו".
 (ספר החינוך)

הסבר - ה' רצה להטיב תמיד לכל אחד ואחד. הטובה והברכה של ה' יכולה לבוא רק על מי שהוא טוב בעצמו [ולא על מי שהוא רע].
 האדם המתנהג במידות טובות, בחסד וברחמים כלפי אחרים, מכשיר את עצמו לקבל את הטוב מה'.
 לכן, אדם שעושה חסד עם העניים, נהייה מוכשר לקבל את הטוב מה', ובכך מתמלא רצונו של ה' להטיב לבני האדם.

שאלה: *איך הרי ה' יכול להטיב ולצור לצני בצורה ישירה, שהרי ה' הוא הנותן את הטוב?*

תשובה: ה' רצה לזכות אותנו, שנרכוש את מידות החסד והרחמים, ואז הוא יטיב עמנו, לכן עשה אותנו שליחים שלו, להטיב עם העניים.
 תשובה זו נתן אחד החכמים בתלמוד ^[2] לאחד מהכופרים [=מין], ששאל אותו מדוע ה' ציווה לעזור לעניים, אם הוא אוהב אותם, שיעזור להם בעצמו.

(2) טעם נוסף למצווה להלוות לעני

"שרצה הא-ל ברוך הוא לפרנס העני ע"י בני אדם מגודל חטאו, כדי שיוכח במכאוב בשני פנים: בקבלת הבושת מאשר כגילו, ובצמצום מזונו".
 (ספר החינוך)

הסבר: אדם זה נהיה עני בגלל החטאים והעוונות שלו. לכן, כדי שיוכח במעשיו ויעשה תשובה, הוא נענש בשתי צורות:

[2] בבא בתרא, דף י' ע"א.

- א. העני סובל מהבושה של קבלת הלואה וצדקה מאחרים, יותר מאשר הוא שמח מכך.
 ב. העני סובל מכך שיש לו רק מעט מאוד לאכול ולהתפרנס.
 ע"י שני סוגי הסבל הללו העני מתקן את עצמו ומעשיו.

ג. דיני המצווה

- (1) יש מדרגות שונות של עוני, ויש עני שמצווה לעזור לו לפני אחרים, ולכן צריך ללמוד את כל פרטי המצווה.
- (2) העונש לאדם שיש לו כסף ויכול להלוות לעניים, ואינו מלווה להם, הרי הוא: "מרוחק ונמאס ונתעב ונאלח ומשוקץ, עד שקרוב להיות מאוסו כמאוס עבודה זרה"^[3] כלומר, שהי לא סובל אותו כלל, כמו שהי אינו סובל את העבודה זרה.
- (3) השכר לאדם שיש לו כסף ונותן הלואות לעניים, הוא: "נחמד ונאהב ומרוחם ומתברך בכמה ברכות, המחזיק בה [במצווה הזו]"^[4] כלומר, שהי אוהב אותו ומברך אותו הרבה מאוד.

שאלות לחזרה

- (1) מה גורמת ההלואה לעני שזקוק לה?
- (2) כתוב 2 סיבות לגדולת מצוות ההלואה יותר ממצוות הצדקה.
- (3) מדוע הי לא עוזר לעניים ישירות, אלא מבקש זאת מאיתנו?
- (4) איך הפסוק "העבט תעביטנו", מוכיח, ש"אם" שבמצוות ההלואה לעני, הוא חובה דווקא [ולא רשות]?
- (5) מה ההבדל העיקרי בין השורש [הטעם] הראשון של מצווה זו, לבין השורש [הטעם] השני?
- (6) כיצד קיום מצוות ההלואה לעני מביאה אותו למדרגה יותר גבוהה?
- (7) כיצד מצוות ההלואה לעני דוחפת אותו לשפר את מעשיו?
- (8) מה ההבדל ביחס של הי כלפי מי שנותן הלואה לעני, לעומת מי שיש לו ואינו נותן לעני?

[3] כתובות, דף ס"ח ע"א.

[4] בבא בתרא, דף ח' ע"א.

שלא נתבע חוב מעני שאין לו מה לפורעו

(מצוות לא תעשה ס"ז – פרשת משפטים)

שנמנענו מלתבע החוב מן הלוה בעת שנדע שאינו יכול לפרע חובו לפי שאין לו, שנאמר (שמות כג, כד): "לא תהיה לו פנשה". ודע, כי זאת המניעה תכלול גם פן שלא להלוות ברבית לישראל.

משרשי המצוה: לקבץ לנו מדת החסד והחמלה. וכשיהיו קבועות בנו – אז נהיה ראויין לקבלת הטובה, ושלם חפץ השם בנו, שחפץ להיטיב בעולם הזה ובעולם הבא.

מדיני המצוה: מה שאמרו ו"ל (כ"מ ע"ב, ט): מנין לנושה בחברו מנה ויודע שאין לו, שאסור לעבר נגד ביתו? שנאמר: "לא תהיה לו פנשה". ומה שאמרו גם פן במקילתא: "לא תהיה לו פנשה" – שלא יראה לו בכל זמן. ודברים אחרים הנאמרים בענין הזה במציעא ובמקומות בתלמוד.

ונהגת בזכרים ונקבות, בכל מקום ובכל זמן.

והעובר עליה וחבע הלוואתו לחברו, ויודע שאין לו וחובעו כדי לצערו – עובר על לאו זה, והוא כעובר על מצוות מלך.

א. מצוות לא תעשה שלא לתבוע מאדם חוב שחייב כשאין לו במה לשלם.

1. הגדרת המצווה

"שנמנענו מלתבוע החוב מן הלווה בעת שנדע שאינו יכול לפרוע חובו, לפי שאין לו".
(ספר החינוך)

הסבר: אסור מן התורה לבקש מאדם שאנו יודעים שאין לו כסף עכשיו לשלם את החוב שהוא חייב.

2. המקור למצווה

"שנאמר: "לא תהיה לו כנושה". [פרשת משפטים]. (ספר החינוך)

נושה = תובע, המלווה שתובע את החוב.

מצווה זו כוללת גם את מצוות לא תעשה שלא להלוות בריבית [ראה מצווה שמ"ג].

ב. שורשי המצווה [טעם ויסודות המצווה]

"לקבוע לנו מידת החסד והחמלה, וכשיהיו קבועות בנו אז נהיה ראויין לקבלת הטובה, ויושלם חפץ ה' בנו שחפץ להיטיב בעולם הזה ובעולם הבא".
(ספר החינוך)

שאלה: (1) מה נש"כ כק פנרכוס אט מידות החסד והחמלה [הרחמות]?

תשובה: (1)

ג. מדיני המצווה

- (1) אסור לנושה [=למלווה] לעבור ליד הבית של הלווה, שחייב לו כסף, כאשר הוא יודע שאין לו במה לשלם.^[1] תז"ל למדו זאת מהפסוק: "לא תהיה לו כנושה". [כנושה, כמו נושה, כמו תובע שנראה עובר ליד הבית].
- (2) אסור לנושה [=למלווה] להתראות ולהפגש כל הזמן, כלומר, הרבה פעמים ובכוונה, עם הלווה שחייב לו כסף, כאשר הוא יודע שאין לו במה לשלם.^[2]

ד. זמן ומקום המצווה

- (1) מצוות לא לתבוע חוב מאדם שאין לו במה לשלם חייבים בה בכל מקום ובכל זמן.
- (2) חייבים בה גברים וגם נשים.
- (3) העונש העובר על מצוות לא תעשה זו, והלך ותבע מהלווה שאין לו במה לשלם את החוב, כדי לצער אותו בכוונה, עבר על הלאו, "והוא כעובר על מצוות מלך", והמלך הוא ה' יביא עליו עונש שמגיע לו.

שאלות לחזרה

- (1) מה הטעם שאסור לתבוע חוב מאדם שאין לו במה לשלם, האם לא מוצדק שישלם את חובו?
- (2) מדוע כתוב בכותרת של המצווה "שלא נתבע חוב מעני", ואח"כ בהמשך מדובר על סתם אדם שאין לו במה לשלם עכשיו?
- (3) מה נגרם לאדם שאין לו במה לשלם את חובו, כאשר והנושה [=המלווה] עובר ליד ביתו או פוגש אותו לעתים קרובות?

[1] בבא מציעא, דף ע"ה ע"ב.
[2] מכילתא.

מצוות שלא לאכול ולשתות כדרך זולל וסובא (מצוות לא תעשה רמ"ח - פרשת קדושים)

שלא להרבות באכילה ושתיה בימי הנערות בתנאים הנזכרים בבן סורר ומורה בכתוב, עם מה שפרשו בו חכמינו ז"ל במסכת סנהדרין. והאזהרה לנו על זה מדכתיב (ויקרא יט, כו): "לא תאכלו על הדם". שכן אמרו בפרוש בסנהדרין (פג, ב): אזהרה לבן סורר ומורה מנין? תלמוד לומר: "לא תאכלו על הדם". כלומר: לא תאכלו אכילה שהיא מביאה לשפך דם. והיא אכילת זולל וסובא, שחייב על אותה אכילה הרעה מיתה.

ובתב הרמב"ם ז"ל: ואף על פי שזה הלוא הוא לאו שבכללות, כמו שבארנו בעקר המשעי, אינו רחוק. כי כשיהיה הענש מפרש - כלומר, ענש בן

סורר ומורה, דהינו משפטו שהוא בסקילה, מפרש בכתוב - איני חושש על האזהרה אם היא מן לאו שבכללות. ונתן טעם לדבריו, כמו שכתוב בספר מצות לא תעשה קצ"ה ובעקר המשעי. והרמב"ן ז"ל תפש עליו הרבה בכאן. ואולם שניהם מודים, כי זה הלוא דלא תאכלו על הדם' וכל פיוצא בו שכולל דברים הרבה, כמו שנכתב כאן, ואין ענינם וטעם אסורן שוה, אלא שהכתוב אסרם כלם בלאו אחד ושם אחד, כי לאו שבכללות הוא נקרא, והלכה היא: לאו שבכללות אין לוקין עליו.

אבל הרמב"ם ז"ל יאמר, כי מפני כן יענש הבן מיתה באכילה זו אף על פי שהאזהרה מזה הלוא, לפי שהכתוב גלה בפרוש שענשו בסקילה במקום אחר; והוא באר בהקדמת ספרו, שכל מה שחייב הכתוב בו פרת או מיתת בית דין הוא מצות לא תעשה, חוץ מפסח ומילה שיש בהן פרת והן מצות עשה; ומן הכלל הזה יצא לו לרב, שאזהרת בן סורר ומורה, אף על פי שהיא למודה מלאו שבכללות, דינה כשאר אזהרות, מכיון שהכתוב פרש בו ענש מיתה.

והרמב"ן ז"ל לא יחזיק בזה הדרך ולא יטה אליו, ולעולם יחזור להיות האזהרה מפרשת על הלוקה או על המומת ולא מלאו שבכללות. ואפלו יפרש הכתוב מיתתו מאה פעמים, עדין יאמר הרב: לא ענש אלא אם כן הזהיר. ולאו שבכללות לא יחשבהו לאזהרה במקום מלקות, ממה שבדינו הלכה רוחת: אין לוקין על לאו שבכללות. ועל כן אמר הוא ז"ל, כי כבר העידו בגמרא מאי זה מקרא למדנו להלקות בן סורר ומורה, ואמרו בסנהדרין (עט, ט): מלקות בבן סורר ומורה היבא כתיבא? כדרבי אבהו, דאמר רבי אבהו: למדנו מלקות במוציא שם רע, דכתיב בה (דברים כג, יט): "ויסרו אתו", מ'ויסרו' דכתיב בבן סורר (שם כג, יט), ו'בן' מ'בן' - ו'היה אם בן הכות הרשע' (שם כג, ט). ועוד בזה קשיא לרמב"ם

ו"ל, בַּמָּה שָׁאֵמַר בְּעֵקֶר הַשְּׁנֵי שָׁאִין מְלָקִין מִכַּח גְּזֵרָה שְׁוּה. וְעוֹד הִקְשָׁה עַל הַרֵב מֵאֲמָרוֹ כִּי הֵבֵן הַסּוֹרֵר יִתְחַיֵּב מִיָּתֶה עַל דְּבָרֵי הָאֲכִילָה, וְלֹא חָלַק כָּלֵל לְהַמִּיתוֹ בֵּין אֲכִילָה רֵאשׁוֹנָה לְשֵׁנִיָּה, וּבִפְרוּשׁ אֲמָרוֹ בְּגִמְרָא בְּסִנְהֶדְרִין (ע"ב, ב), שְׁאֲכִילָה רֵאשׁוֹנָה שֶׁל בֶּן סוֹרֵר וּמוֹרֵה אֵין עוֹשֶׂה מִיָּתֶה אֵלָא מְלָקוֹת, כְּמוֹ שָׁאֲמָרוֹ (ס"ט ע"ג): מִתְרִין בּוֹ בְּפָנֵי שְׁנַיִם וּמְלָקִין אוֹתוֹ בְּפָנֵי שְׁלֹשָׁה; חוֹר וְנִתְקַלְקַל – נִדוּן בְּעֶשְׂרִים וְשִׁלְשָׁה. וְעוֹד כָּתַב הוּא ו"ל זֶה לְשׁוֹנוֹ: וְהָרְאוּי לְהַעֲלוֹת מִזֶּה, שְׁאֲכִילָה רֵאשׁוֹנָה נִמְנַעַת וְעֲנִשָׁה מְלָקוֹת, וְהַשְּׁנִיָּה עֲנִשָׁה מִיָּתֶה, וְהֵן שְׁתֵּי מְנִיעוֹת בְּחֻשְׁבוֹן הַמִּצְוֹת, וְנִכְלָלוּ בְּיָלָא תֹאכְלוּ עַל הַדָּם. עַד כָּאֵן.

וְהִנֵּה אוֹפִיר לָךְ מִן הַדְּבָרִים שֶׁפָּרְשׁוּ לָנוּ ו"ל שֶׁנִּכְלָלִין בְּלֹאוֹ הַזֶּה. אֲמָרוֹ ו"ל (ס"ט ס"ג, ב), שֵׁישׁ בּוֹ אֲזַהְרָה לְאוֹכֵל מִבְּהֵמָה קֶדֶם שֶׁתִּצָּא נִפְשָׁה. וְכֵן לְאוֹכֵל בֶּשֶׂר קֶדְשִׁים קֶדֶם זְרִיקַת הַדָּם, וְכְמוֹ שָׁאֲמָרוֹ (ס"ט): לֹא תֹאכְלוּ הַבֶּשֶׂר וְעֵדֶן דָּם בַּמִּזְבֵּחַ. וְכֵן לְמַדּוֹ מִמֶּנּוּ, שָׁאִין מְבָרִין עַל הַרוּגֵי בֵּית דִּין. וְכֵן סִנְהֶדְרִין שֶׁהֲרִגוּ אֶת הַנֶּפֶשׁ שָׁאִין טוֹעֲמִין כְּלוּם כָּל אוֹתוֹ הַיּוֹם. וְשֵׁלָא יִטְעַם אָדָם כְּלוּם עַד שִׁיתְפַּלֵּל. וְכֵן אֲזַהְרָה לְכֵן סוֹרֵר וּמוֹרֵה, כְּמוֹ שָׁאֲמָרוֹ.

מוֹשְׁרָשֵׁי הַמִּצְוָה: לְפִי שֶׁרֵב חֲטָאֵת כְּנִי אָדָם יַעֲשֶׂה בְּסִבַּת רֵבּוּי הָאֲכִילָה וְהַשְּׁתִיָּה, כְּמוֹ שֶׁכָּתוּב (דברים ל"ג, טו): "וַיִּשְׁמַן יִשְׂרָאֵל וַיִּכְבְּעֵט", וְכֵן "שְׁמַנְתָּ עֲבִית כְּשִׁית וַיִּטַּשׁ אֱלֹהִים" וְגוֹמֵר (ס"ט). וְכֵן אֲמָרוֹ ו"ל (נרכות ל"ג, ב): מִי גֵרַם לָךְ שֶׁתִּכְבְּעֵט בִּי? פֶּרְשֵׁינִין שֶׁהָאֲכִילָתִיךָ. וְדָרְךָ כָּלֵל אֲמָרוֹ (ס"ט): מְלֵא כֶרֶסָא – זְנִי בִישָׂא. כְּלוּמַר, אַחַר מְלוּי הַכֶּרֶס יָבֹוא בֶּן אָדָם לַעֲשׂוֹת חֲטָאִים רָעִים. וְהַעֲנִין הוּא: לְפִי שֶׁהַמְּזוֹנוֹת הֵם עֶסֶת הַחֲמֵר, וְהַתְּבוֹנְנוֹת בְּמִשְׁכָּל וּבִבְרִיאַת יי וּבְמִצְוֹתַי הַיְקָרוֹת הוּא עֶסֶת הַנֶּפֶשׁ, וְהַנֶּפֶשׁ וְהַחֲמֵר הַפְּכִים גְּמוּרִים כְּמוֹ שֶׁכָּתַבְתִּי בְּרֵאשׁ הַסֵּפֶר, וְעַל כֵּן בְּהַתְּגַבֵּר עֶסֶת הַחֲמֵר תִּחְלַשׁ קִצְצַת עֶסֶת הַנֶּפֶשׁ. וּמִזֶּה הַשְּׂרָשׁ הָיָה מִן הַחֲכָמִים ו"ל שֵׁלָא הָיָה נִהְיִין בְּמִזְוֹנוֹת רַק לְמַה שֶׁצָּרִיךְ לְהַחְיֹת נִפְשָׁם לְכַד, וְכְמוֹ שֶׁכָּתוּב (מ"ט ג, כ"ה): "צַדִּיק אֲכַל לֶשֶׁבַע נֶפֶשׁ". וְעַל כֵּן תִּמְנַעְנוּ תוֹרַתְנוּ הַשְּׁלָמָה לְטוֹבַתְנוּ מִהַרְבוֹת בְּאֲכִילָה וְשְׁתִיָּה יוֹתֵר מְדִי, פֶּן יִתְגַבֵּר הַחֲמֵר עַל הַנֶּפֶשׁ הַרְבֵּה עַד שִׁיתְלִיאָה וַיִּאֲבֹד אוֹתָהּ לְגַמְרֵי. וְלָכֵן, לְהַרְחִיק הָעֲנִין עַד תְּכִלִּית, הִזְהַרְנוּ עַל זֶה בְּעִנְשׁ חֲזָק, וְהוּא עֲנֵשׁ הַמִּיתָה. זֶהוּ הַנִּרְאָה לִי בְּעֵינַי.

וְהִזְהַר הָאָדָם עַל זֶה בְּתַחֲלַת הַקֶּף חֵם בְּחֻרוֹתוֹ וּבְרֵאשִׁית בּוּאוֹ בְּחִיּוֹב שְׁמִירַת נִפְשׁוֹ, וְהֵם שְׁלֹשָׁה חֲדָשִׁים הַרֵאשׁוֹנִים מִשֶּׁתְּחִיל לְהַבִּיא שְׁתֵּי שְׁעָרוֹת עַד שִׁיקֶף כָּל הַגִּיד, וּמֵאוֹתוֹ הַזְּמַן יִקַּח מוֹסֵר לְכָל יָמָיו. כִּי מֵהָיֹוֹת דְּבַר הַמְּזוֹן עֲנִין תְּמִידִי בְּאָדָם, אִי אֶפְשֶׁר לוֹ זוּלָתוֹ, לֹא חִיבְתוֹ הַתּוֹרָה עֲלָיו בְּכָל עֵת, רַק שֶׁחָרוּ מוֹסֵר בְּזִמְנָן אַחַד לְהוֹעִיל לוֹ לְכָל הַזְּמַנִּים.

מדיני המצוה: כגון מה שאמרו ו"ל (סנהדרין ע"א, ב), שאין בן סורר ומורה ח"ב
 עד שיגנב משל אביו, ויקנה בשר וזין בזול, ויאכל אותן חוץ מרשות
 אביו בחבורה שפלים ריקנין ופחותין (ט"ז ע"ג, ו), ויאכל הבשר חי ואינו חי בדרך
 שהגנבים אוכלים, וישתה היין מזוג ואינו מזוג בדרך שהגנבים שותין (ט"ז ע"ב).
 והוא, שיאכל משקל חמשים דינר מפשר זה בלגמא אחת (רמב"ם ממרים ו, ג), וישתה
 חצי לג מיין זה בבת אחת. ומה שאמרו (סנהדרין ט"ז), שאם אכל אכילה זו
 המכערת מפשר אסור או ביום שאסור באכילה, ואפלו בתענית דרבנן – שאינו
 ח"ב; שנאמר (דברים כ"ג, כ): "איננו שמע בקלנו" – מי שאינו עובר באותה אכילה
 אלא על קולם, יצא זה שעובר בה אף על דברי תורה. ומה שאמרו (סנהדרין ט"ז),
 שאם אכל כל מאכל ולא אכל בשר בהמה, שתה כל משקה ולא שתה יין –
 פטור. והטעם, מן השרש שפכתנו למעלה: לפי שאין הטבע נמשך אחר שום
 דבר כל כך כמו באלו. וענין כיצד דנין אותו, וכיצד מתירין בו, וכיצד מקריזין
 עליו (ט"ז ע"א, ב). ומה שאמרו (ט"ז), שאין נעשה דין סורר ומורה אלא כשהאב
 והאם שניהם רוצים בכך, שנאמר (דברים כ"ג, יט): "ותפשו בו אביו ואמו". ואם היה
 אחד מהם גדם או אדם או סומא או חרש – אינו נעשה בן סורר ומורה,
 שנאמר: ותפשו בו' – ולא גדמין, והוציאו אותו – ולא חגרין, ואמרו' – ולא
 אלמין, 'בגנו זה' – ולא סומין, 'איננו שמע בקלנו' – ולא חרשין. ומפני כל
 ענינים אלה הצריכים בו, היו מן החכמים שאמרו בגמרא (סנהדרין ט"ז) כי מעולם
 לא נעשה דין סורר ומורה. ויש מהם מי שהעיד, שראה אותו וגם ישב על קברו.
 ומה שאמרו (ט"ז), כי בתחלה מלקין אותו, שנאמר (דברים כ"ג, יח): "ויסרו אותו",
 ופרשו ו"ל: 'ויסרו' – זה מלקות. ויתר פרטיה – בפרק שמיני מסנהדרין.
 ונוהגת בארץ ישראל בלבד, שאין דנין דיני נפשות אלא שם, ובבית דין של
 עשרים ושלושה לכל הפחות. ואין דין זה נוהג אלא בזכרים, אבל לא
 בנקבות, שאין דרכן להמשך באכילה ושתיה כמו האנשים. וזהו שנאמר: "בן
 סורר ומורה" – ולא בת. (סנהדרין ט"ז, ג), ולא טמטום ואנדרוגינוס. ואפלו טמטום
 שנקרע ונמצא זכר – אינו נעשה בן סורר, שנאמר: "כי יהיה לאיש בן סורר" –
 עד שיהיה בן משעת הויה (נ"ג קטו, ט).
 ועובר על זה ונעשה בן סורר ומורה על פי כל הדברים שפכתנו – נסקל. והרי
 הוא ככל הרוגי בית דין שממונם לירשיהם; שאף על פי שאביו גרם לו
 סקילה, הרי הוא יורש כל נכסיו.

א. מצוות לא תעשה שלא לאכול ולשתות בצורה של זלילה וסביאה בגיל הנערות.

1. הגדרת המצווה

"שלא להרכות באכילה ובשתייה בימי הנערות בתנאים הנזכרים בבן סורר ומורה בכתוב [בפסוקים שבתורה] עם מה שפרשו לנו חז"ל".^[1]
(ספר החינוך)

הסבר: מצוות לא תעשה של בן סורר ומורה זהה בכל פרטיה למצוות לא תעשה של זולל וסובא. כלומר, בן סורר ומורה חייב רק כשהוא זולל וסובא.

2. המקור למצוות לא תעשה של זולל וסובא

"והאזהרה לנו על זה: מדכתיב: "לא תאכלו על הדם" נפרשת קדושים [שכן אמרו בפירוש בסנהדרין: אזהרה לבן סורר ומורה מניין? תלמוד לומר "לא תאכלו על הדם", כלומר, לא תאכלו אכילה שהיא מביאה לשפוך דם, והיא אכילת זולל וסובא, שחייב על אותה אכילה רעה מיתה".
(ספר החינוך)

אזהרה בתורה = מצוות לא תעשה, לאו, בתורה, שאנו מוזהרים לא לעבור עליו מהתורה, וחייבים עליו עונש, למרות שלא כתוב העונש עליו במפורש בפסוק שלו.

שאלה: (1) מה הקשר בין האיסור האלו "לא תאכלו על הדם", לבין האלו לא תאכלו כדק לולל וסובא?

תשובה: (1)

3. מחלוקת הרמב"ם והרמב"ן: לאו שבכללות, ב"לא תאכלו על הדם".^[2]

לאו שבכללות: הוא מצוות לא תעשה מהתורה, הכולל דברים רבים האסורים כולם בלאו אחד ובשם אחד [אותם מילים שבפסוק], למרות שאין כל העניינים והטעם לאסורם זהה בכל מה שכלול בו. אין מלקות על לאו שבכללות.

לדוגמא: "לא תאכלו על הדם", הוא לאו שבכללות שלא לוקים עליו.

[1]

במסכת סנהדרין, פרק בן סורר ומורה.

[2]

הרמב"ם, ספר המצוות עיקר התשיעי, ומצוות לא תעשה קצ"ה, והרמב"ן עליו, שם.

הרמב"ן	הרמב"ם
<p>א) הכלל: אין שום אזהרה = לאו, מצוות לא תעשה, שחייבים עליו עונש, מלקות או מיתה, שלומדים אותו מלאו דבכללות. כל עונש שיש בתורה, מלקות או מיתה, מוכרח שיהיה לו לאו מפורש ומיוחד עבורו בתורה.</p> <p>הלאו שבכללות: קיים בתורה לאו כללי, מצוות לא תעשה, הנלמד מהפסוק: "לא תאכלו על הדם", ואין שום עונש עליו.</p> <p>לדוגמא: עונש מלקות על בן סורר ומורה, לומדים מגזירה שווה.^[3] רבי אבהו למד מעונש מלקות שחייב המוציא שם רע [על נערה מאורסה] כתוב "ויסרו אותו" [פרשת כי תצא], כלומר, חייב מלקות. חז"ל עשו גזירה שווה [=השוואה] כתוב בן סורר ומורה: "ויסרו" [פרשת כי תצא], לכן, כמו שבמוציא שם רע חייב מלקות [= "ויסרו" על הלאו, כך בן סורר ומורה חייב מלקות [= "ויסרו"], משום שזו לשון זהה [=גזירה שווה].</p>	<p>א) הכלל: כל מה שהתורה מחייבת עליו כרת או מיתה בית דין, היא מצוות לא תעשה. [חוץ ממצוות קרבן פסח ומצוות מילה, שהתורה מחייבת עליהן כרת, אבל הן מצוות עשה].</p> <p>הלאו שבכללות: הוא האזהרה, דהיינו, כולל רק את האיסור של מצוות לא תעשה, ואינו אומר בהכרח מה העונש ללאו זה.</p> <p>לדוגמא: "לא תאכלו על הדם" הוא לאו שבכללות, הכולל גם את מצוות לא תעשה של זולל וסובא.</p> <p>העונש: לזולל וסובא, כתוב במפורש בפרשת כי תצא "ורגמוהו" = סקילה.</p>
<p>לדוגמא: ללימוד עונש מלקות בן סורר ומורה מגזירה שווה. כתוב לגבי המורשע בבית דין שמתחייב מלקות: "והיה אם בן הכות הרשע" [פרשת כי תצא] וחז"ל עשו גזירה שווה לכן סורר ומורה, שכתוב בו: "בן". לכן מהמלה הזוהה אנו לומדים שגם בן סורר ומורה חייב מלקות.</p> <p>עיקרון: לומדים חיוב מלקות בלאו גם מגזירה שווה.</p>	<p>עיקרון: לא לומדים חיוב מלקות בלאו ע"י גזירה שווה.</p> <p>מסקנה: מצוות לא תעשה של בן סורר ומורה [=זולל וסובא] כלולה בפסוק: "לא תאכלו על הדם" בלאו שבכללות. ובהיות שמפורש בן זולל וסובא שחייב מיתה בסקילה, לכן מוכרח שאיסורו נובע מאזהרה [=מלאו].</p>
<p>ג) מסקנה: קיימים שני איסורי אכילה נפרדים בחשבון המצוות [תרי"ג מצוות] בן סורר ומורה, הנלמדים מ"לא תאכלו על הדם", ועל כל איסור חייב עונש שונה, הראשון מלקות, השני סקילה.</p>	<p>ג) מסקנה: קיים רק איסור אכילה אחד אצל בן סורר ומורה שחייב עליו מיתה, שנלמד מ"לא תאכלו על הדם".</p>
<p>ב) בן סורר ומורה שסבא וזולל בפעם הראשונה מתרים בו בפני 2 עדים, ודנים אותו בבי"ד של 3 דיינים, ואם נתחייב עונש מלקות, מתרים בו ב- 2 עדים ודנים אותו בבי"ד של 23 דיינים [סנהדרין קטנה] ואם נתחייב מיתה סוקלים אותו.</p>	<p>ב) בן סורר ומורה שזולל וסבא אפילו פעם אחד, מתרים בו ב- 2 עדים ודנים אותו בבי"ד של 23 דיינים [=סנהדרין קטנה], ואם נתחייב מיתה סוקלים אותו.</p>

4. מדיני לאו שבכללות "לא תאכלו על הדם". [4]

בלאו שבכללות של "לא תאכלו על הדם", כלולים הרבה איסורים:

- א. איסור אבר מן החי: אסור לאכול מבהמה ששחטו אותה לפני שהיא תמות, שנאמר: "לא תאכלו על הדם".
- ב. איסור אכילת בשר קרבן לפני זריקת דמו: אסור לאכול מבשר של קרבן לפני שזרקו את דמו על המזבח, כלומר, כשעדיין הדם נמצא במיזרק [=כלי המכיל את הדם].
- ג. אסור לתת סעודת הבראה למתאבלים על הנהרג בבית הדין: אסור לתת סעודת הבראה [=הסעודה הראשונה של האבלים כשחוזרים מהקבורה] לאבלים על בן משפחה שלהם, שנהרג בבית הדין על עבירה שחייבים עליה מיתה.
- ד. אסור לבית דין לאכול, וחייבים לצום באותו יום, שמוציאים אדם למוות, שעבר עבירה שחייבים עליה מיתה, ונשפט בבית הדין.
- ה. אסור לשום אדם לאכול לפני שמתפלל תפילת שחרית, [אלא יתפלל שחרית ואח"כ יאכל] שנאמר: "לא תאכלו על הדם".

ב. שורשי המצווה [הטעם והיסודות של המצווה]

1. אכילה ושתייה מוגזמת גורמת לעבירות

"לפי שרוב חטאות בני אדם יעשו בסיבת ריבוי האכילה והשתיה, כמו שכתוב: "וישמן ישורון ויבעט" [פרשת האזינו], וכן, "שמנת עבית כשית, ויטוש אלוך עשהו" [פרשת האזינו]. (ספר החינוך)

הסבר: רוב העבירות שאדם עושה נגרמים בכלל אכילה ושתייה מרובה יתר על הצורך.

[5]

חז"ל אמרו:

"מי גרם לך שתבעט בי?" [=מה גורם לאדם למרוד בה?]
 "כרשינין שהאכלתיך" [=מזון טעים והרבה שנתתי לך לאכול].

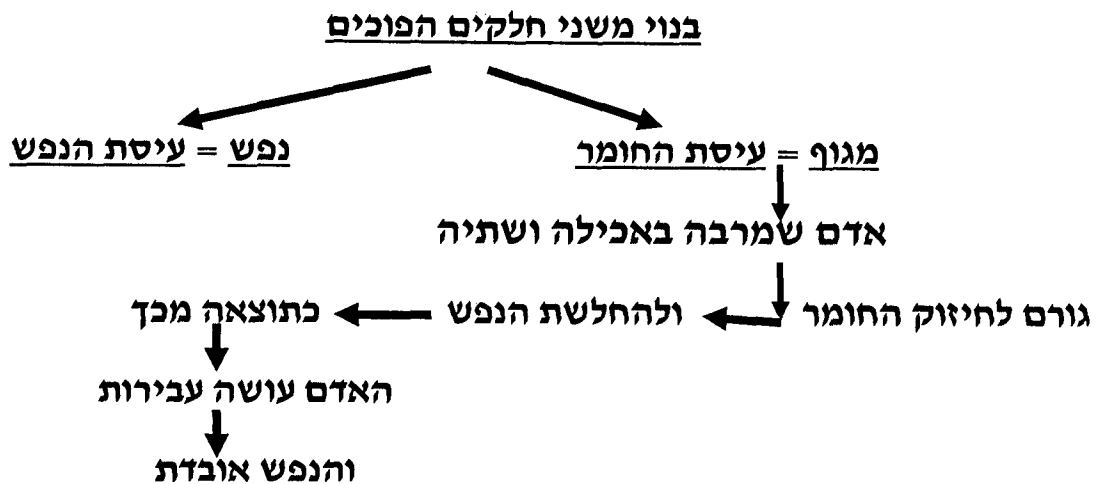
"וחז"ל אמרו: מלי כריסא זני בישא".
 כלומר, אחר מילוי הכרס, יבוא בן אדם לעשות חטאים רעים".
 (ספר החינוך)

2. כיצד האכילה והשתיה המוגזמת גורמת לעבירות?

"והענין הוא, לפי שהמזונות הם עיסת החומר, והתבוננות במושכל וביראת ה' ובמצוותיו היקרות, הוא עיסת הנפש, והנפש והחומר הפנים גמורים, כמו שכתבתי בראש הספר, ועל כן בהתגבר עיסת החומר תחלש קצת עיסת הנפש".
 (ספר החינוך)

[4] סנהדרין, דף ס"ג ע"א.

[5] ברכות, דף ל"ב ע"א.

האדם3. כיצד לחזק את הנפש על חשבון החומר?

"ועל כן תמנענו תורתנו השלמה לטובתנו מהרבות באכילה ושתייה יותר מדי, פן יתגבר החומר על הנפש הרבה עד שיחליאה ויאבד אותה לגמרי, ולכן להרחיק העניין עד תכלית, הוזהרנו על זה בעונש חזק, והוא עונש המיתה".
(ספר החינוך)

הסבר: בקיום מצווה זו שלא לאכול ולשתות כדרך זולל וסובא, ונתנית עונש חמור מאוד, מוות, למי שזולל וסובא, אנו מחזקים את הנפש ומחלישים את החומר. לכן, צריך לאכול רק מה שחייבים לקיום הגוף.

4. מדוע התורה ציוותה על בן סורר ומורה פסול הפחרות דווקא?

"והוזהר האדם על זה בתחילת תוקף חום בחרותו ובראשית בואו בחיוב שמירת נפשו, והם 3 חודשים הראשונים משהתחיל להביא שתי שערות עד שיקיף כל הגיד, ומאותו הזמן יקח מוסר לכל ימיו, כי מהיות דברי המזון עניין תמידי באדם, אי אפשר לו זולתו, לא חייבתו התורה עליו בכל עת, רק שיחרו מוסר בזמן אחד להועיל לו לכל הזמנים".
(ספר החינוך)

התקופה שבה נעשה בן סורר ומורה, ונידון עליו:

בן סורר ומורה דנים אותו רק אם זלל וסבא ב- 3 חודשים הראשונים של גיל הבגרות, דהיינו, 3 חודשים הראשונים כשנעשה בר מצווה בגיל 13. תקופה זו היא הזמן שבה הוא מתחיל להתחייב במצוות, ואפשר לחנך אותו, ולהדריך אותו שלא יזלול ויסבא, כי אז מתחילה לו התאווה לכך, ואם הוא יתחנך, וילמד לשמור על הנפש שלו, הוא לא יכשל בעתיד.

בגיל יותר מבוגר, כבר האדם גדול והתחנך באכילה ובשתייה, לפי צרכי גופו, ואם הוא זולל וסובא אפשר רק לתת לו מוסר על כך, שישנה את הרגליו, ולכן אין דין של זולל וסובא, מגיל של למעלה מ- 13 שנים ו- 3 חודשים.

ג. מדיני המצווה

- 1) בן סורר ומורה חייב רק כשיגנוב כסף או מזון משל הוריו, אבל אם גנב ממישהו אחר, לא נחשב בן סורר ומורה.
- 2) בן סורר ומורה חייב רק אם קנה בשר ויין בזול.
- 3) בן סורר ומורה חייב רק כשאכל את הבשר ושתה את היין מחוץ לרשות של הוריו [מחוץ לבית], עם חבורה של אנשים שכולם ריקים ופחותים [=מקולקלים].
- 4) הוא חייב רק אם אכל בשר חצי חי [קצת מבושל, וחלקו לא מבושל] כמו שהגנבים אוכלים. ושתה יין מזוג [=מעורב] עם מים בחלקו, אך לא כולו, ועדיין חלק מהיין כפי ששטחו אותו מהענבים, כדרך שהגרונים [=השתיינים] שותים. אולם אם אכל בשר מבושל ויין לא מזוג אינו נידון כבן סורר ומורה.
- 5) הוא חייב רק אם אכל בשר במשקל 50 דינר [כ- ¼ ק"ג בשר] בלוגמא אחת [=בבת אחת], ושתה יין ½ לוג [= כ- 150 גרם] בבת אחת.
- 6) הוא אינו חייב אם אכל בשר ושתה יין בכמות כזו של בשר האסור באכילה.
- 7) הוא אינו חייב אם אכל ושתה כך ביום של צום או בתענית מדרבן.
- 8) הוא אינו חייב אם אכל כל אוכל אחר, [חוץ מבשר בהמה טהורה שחווה שהסברנו לעיל], או שתה כל משקה אחר, [חוץ מהיין כפי שהסברנו לעיל].

המקור ללימוד דינים אלו:

"שנאמר: "איננו שומע בקולנו" [פרשת כי תצא] מי שאינו עובר באותה אכילה על קולם, יצא זה שעובר בה אף על דברי תורה".
(ספר החינוך)

הסבר: בן סורר ומורה חייב רק כשכל מה שהוא זולל וסובא הוא עושה כשעובר על דברי ההורים שלו, ומשלהם, ושלא ברשותם, אבל אם עבר על דברי תורה, שלא קשורים למה שאמרו לו הוריו, הוא אינו חייב כבן זולל וסובא. [חייב כמו כל אדם שחטא].

9) איך דנים בן סורר ומורה, ואיך מתרים בו, ואיך מכריזים עליו, ושרק אם אביו ואמו ביחד רוצים לעשותו כבן סורר ומורה, ואם אחד מהוריו היה גידם [בלי יד], או אילם, או סומא [עיוור], או חרש [לא שומע], ועוד דינים אחרים, הוא לא נעשה בן סורר ומורה.

המקור: כתוב: "ותפשו או אביו ואמו והוציאו אותו ואמרו בננו זה איננו שומע בקולנו".

לכן חז"ל אמרו ^[6] מעולם לא היה אדם שנעשה בן סורר ומורה, ונידון בבית הדין, משום שכל הדינים והתנאים הללו קשה למצוא אותם בבן אחד ובהוריו. ויש חכם בתלמוד שחולק עליהם, והעיד שראה בן סורר ומורה, שדנו אותו למיתה, והוא ישב ליד קיברו.

ד. זמן ומקום המצווה

(1) מצוות לא תעשה של בן סורר ומורה נהגת רק בארץ ישראל [ולא בחו"ל], משום שרק בארץ ישראל אפשר לדון דיני נפשות, ויש בית דין של 23 דינים, סנהדרין קטנה.

(2) מצווה זו נהגת רק בבנים, אבל לא בבנות, משום שבת לא נמשכת אחרי אכילה ושתיה גסה כמו הבנים.

המקור: "בן סורר ומורה", בן ולא בת.
 בן ולא טומטום [שאינו לא זכר ולא נקבה],
 ולא אנדרוגינוס [שהינו גם זכר וגם נקבה].
 בן ולא טומטום שנתחו אותו ומצאו שהוא זכר, משום שכתוב: "כי יהיה לאיש בן סורר ומורה", כשלאדם נולד בן מהתחלה שהוא זכר, ולא שנולד טומטום, ואח"כ נעשה זכר.

(3) **העונש:** בן סורר ומורה שהוא זולל וסובא חייב סקילה, ורק בזמן שבית המקדש קיים, ויש בית דין של 23 דינים בארץ ישראל.

(4) בן סורר ומורה שדנו אותו וסקלו אותו, דינו, כהרוג בית דין, שכל רכושם הולך ליורשים שלו, והיורשים שלו הם הוריו, למרות שגרמו לו להעשות בן סורר ומורה, וגרמו לו להסקל ולמות.

שאלות לחזרה:

- (1) מה זה בן סורר ומורה, ומה הקשר בינו לבין זולל וסובא?
- (2) מהו "לאו שבכללות"? ותן דוגמא אחת ללאו שכזה, ואיזה איסורים לומדים ממנו, למשל?
- (3) מדוע הרמב"ם לא למד את העונש של זולל וסובא מלאו שבכללות?
- (4) מדוע הרמב"ן למד את העונש של הפעם הראשונה מגזירה שווה, ולא מהפסוק המפורש בבן סורר ומורה?
- (5) מהו הדין המרכזי בבן סורר ומורה, שהרמב"ם והרמב"ן חולקים בו?
- (6) מדוע הרמב"ן קבע שתי דרגות של עונשים בזולל וסובא, ולא דרגת עונש אחת כמו הרמב"ם?
- (7) תן לפחות 3 דינים שלומדים מהלאו שבכללות, "לא תאכלו על הדם", בנוסף לזולל וסובא.
- (8) מה ההבדל בין "עיסת החומר" לבין "עיסת הנפש"? ואיך אנו יכולים לחזק את "עיסת הנפש" יותר?
- (9) מדוע בן סורר ומורה אפשר לדון אותו רק ב-3 החודשים הראשונים של גיל הבגרות, ואיך ניתן למנוע ממנו שיהפך לזולל וסובא?
- (10) איזה תנאים ודרישות חייבים להיות בבן סורר ומורה כדי שאפשר לדון אותו בדין זולל וסובא ולחייב אותו מיתה על כך? [הסבר גם איך לומדים זאת מהפסוק בתורה].

[6] סנהדרין, דף ע"א ע"א.